

אֲשֵׁי חַה

עיונים בסוגיות עמוקות
באמונה ודעת אלוקים בארץ

וּבַחֲרַת בְּחַיִּים

חופש, חיים, רצון והפכיהם –
בלימוד דעת אלוקים

אמנון ברדח

חוברת ג' | טבת תשע"ב

אשיחה | חוברת ג' | טבת תשע"ב

ובְּחֵרֶת בְּחַיִּים -

הרב אמנון ברדח

חופש, חיים, רצון והפכיהם - בלימוד דעת אלוקים

עריכה: הרב אמיר דומן ויצחק קרומביין

amirduman@gmail.com ,052-3628881

בית המדרש "נעם שיח"

כוכב השחר

עימוד: אליעזר אביחיל 052-6509692

לפרטים:

amir@machonbenaya.co.il

www.machonbenaya.co.il

© כל הזכויות שמורות

חוברת 'אשיחה' הבאה תרחיב בנושא העולם הסובייקטיבי, בכמה רמות התמודדות. כמו כן יתבאר "הגיון הלב" בשיטת הרב קוק.

תוכן ענינים

- 5 פתיחה**
- חלק א**
- 7 מהדיבור הפנימי עד היסוד השיפוטי**
- מהות הידיעה בחכמה ובאמונה – מושג מול תוכן • היסוד השיפוטי המוסרי
 - נעורים וזקנה בפרדיגמה האנושית • הבחירה החופשית ומיקומה
 - הדיבור הפנימי, היסוד המוסרי והפתח לעולם הרוח החי - סיכום
- חלק ב**
- 17 מנקודת הצדיק עד הזהירות החיה**
- השכל, הרצון והיכולת • נקודת הצדיק – נקודת הרצון •
 - "נשמה" ו"בי" – ה"אני" לפי הרב • מיד • התיאוריה הפנימית של הזהירות •
 - עצבות – דעת נפולה • פירוק הדעת • החסידות • חתימה

לעיכוי נשמת
רפאל בן שרה כהן ז"ל
תנצב"ה

פתיחה

"בהקדמה לספר 'מסילת ישרים' כתב החסיד ז"ל, שהענינים הנדונים בספרו אמתתם גלויה לכל, אלא שנשכחים בטבע ההרגל של פרסומם ופשיטותם"¹.

זהו משפט חשוב מאד. המשפט הזה הוא של רמח"ל, כמובן, אך הרב מציב אותו בפתיחה לחיבורו המקיף הראשון בענייני אמונות ודעות, ובכך מצביע לנו על עיקר החידוש שיבוא בדבריו.

יש ב'מוסר אביך' שלוש סיבות, שלושה הסברים מדוע "אמונה" היא סוגיה מסובכת, וכאן הוא הראשון והחשוב שבהם. בשניים האחרים לא נעסוק כאן, ורק נזכיר אותם:

הסיבה השנייה הוא שיש משהו במנגנונים של הנפש שגורמים להחליף את האמונה במימד רגשי, ולכן אנשים במקום ללמוד² אמונה, וממילא – במקום להאמין, מתרגשים, ובכך מסתפקים³ הסיבה השלישית היא שאמונה היא לימוד שדורש גבורה גדולה⁴.

בפשטות, הדברים הבאים כאן יעסקו בעניין אחד, מכמה היבטים: האם יש דרך שונה לעיסוק בדעת אלוקים? אם כן – במה היא שונה? מדוע? האם העיסוק הפנימי באמונה אפשרי בכל מצב נתון של האישיות, כגובה כנמוך, או שהוא זכות השמורה לבני עלייה? ואולי מעל הכל – למה? מה חסרים החיים בלא דעת אלוהים ראויה?

ניגע בשאלות של אושר ועצבות, נקודת הצדקות המוחלטת, ומתנגדיה. נסקור תופעות היסטוריות רחוקות ועכשוויות, ונבין מחדש את עניינה של מידת הזהירות בחיינו. ויהי רצון שנדע לבחור בחיים.

1 'מוסר אביך', א', א'.

2 'ללמוד' בהקשר לאמונה, אצל הרב, זהו עולם שונה לגמרי מאשר בתחומי לימוד אחרים. זה עצמו חלק מן הבעיה עליה נסוב דיון זה: השימוש במילים ובמושגים בצורה סגורה שאינה מצליחה להכיל איכויות חדשות.

3 שם א', ז'.

4 שם ב', א'.

חלק ראשון

מהדיבור הפנימי עד היסוד השיפוטי

מהות הידיעה בחכמה ובאמונה – מושג מול תוכן

הנושא שלנו הוא הפער בין המושגים לתוכן. בכל דבר שאנחנו לומדים ידוע מה הנושא, מהו המושג, וגם מהו **התוכן** של המושג. אנחנו יודעים מה זה שור ובור בהלכה. גם במדעים, אנחנו יודעים מה זה עיגול.

חשוב להגדיר, קודם כל, מה בדרך כלל פירוש המושגים 'יודעים' או 'לא יודעים'? האם 'לדעת' פירושו שהכל מובן? הכל ברור, עד לפרטי הפרטים? האמת היא שאנחנו לא יודעים **הכל**. אנחנו תמיד, בכל נושא, צריכים להוסיף ידע. אלא שהמושגים, המונחים של כל מושג, ידועים לנו. בהלכה, מושגים כמו: גירושין, נישואין, נזיקין, שבת – אנחנו יודעים מה זה. אנחנו לא יודעים מייד את כל פרטי הדינים, אבל אנחנו יודעים את המושג, והתוכן שלו ברור. זו ודאי 'ידיעה' אמיתית, גם אם לא שלמה.

האם 'להבין' פירושו שיש לנו כבר שפה בכדי לתאר בה את מה שידוע לנו? לא בהכרח. בכל החכמות, יש מקום אמיתי גם לידיעה שאין לה שפה ברורה, עדיין. למשל במדע, אולי אנחנו לא מבינים חורים שחורים עד הסוף, אולי גם אין לנו שפה לתאר את המיקרו, או המקרו, אז יוצרים לזה שפה: תורת הקוונטים, למשל. השפה באה אחרי הידיעה, לטובת הידיעה⁵.

חסרון ידיעת הפרטים, ואפילו חסרון שפת ביטוי אינם נקראים, מבחינת הרב, 'אי ידיעה'. בפועל אולי אנחנו לא יודעים, אבל בכוח אנחנו יודעים. כך

5 במדע, אמנם פעמים רבות השפה המתמטית התיאורטית קיימת לפני שמישהו מעלה בדעתו לתאר בעזרתה איזה דבר, אבל גם אז, לא קיומו של 'הסבר' המציא את הרעיון אותו הוא מסוגל להסביר.

שבאמת, אין פער מהותי בין המושג לתוכן. אולי רק פער כמותי, של פרטים, או טכני, של שפה.

כאן, בענייני הלב, יש משהו אחר לגמרי. את המושגים אנחנו, כביכול, יודעים. לא צריך שילמדו אותנו מהם נפש, אהבה, יראה – כולם מכירים ויודעים. במדעים, המושג וגם התוכן שלו באמת ידועים. רק החומר, כלומר הפרטים, והשפה – לא ידועים, והם המבוקש. יתכן מאוד שככל שנלמד יותר את החומר תבוא גם השפה. לעומת זאת, באמונה, המונחים הרי ידועים, השפה כביכול, גם היא ידועה, נדמה שלכל היותר חסרים קצת פרטים, וזה כל המבוקש. אבל באמת התוכן לא ידוע. דווקא ההרגל והפשיטות עושים את התוכן האמיתי ללא ידוע, לסגור וסתום בפנינו. במקומו נוצר 'תוכן מזויף', מדומה, כביכול כמו בשאר מיני חכמות: עוד פרטים, עוד מידע, עוד דרכים לסדר ולבנות את כל החכמות הזו.

תוכן הלימוד ב"אמונה", אליבא דהרב, הוא הנושא כאן: איך יוצרים תוכן לדברים שאנחנו כבר יודעים אותם? זה יכול להישמע מוזר, אבל זו בדיוק הבעיה איתה הרב בא להתמודד: המוזרות הזו שאנו עלולים לחוש. אדם יכול לחשוב: מה חסר לי? הרי אני בקי, אולי גם חריף, יודע לבנות בניינים יפים, חזקים. יודע את האמת, מכיר עוד ועוד תפיסות, עמוקות יותר ויותר. מה יכול להיות יותר מזה?

הרב רוצה לגרום לנו להבין שבעולמות פנימיים, לא כמו בעולמות הידע החיצוני, ה'לימוד' הוא לא העושר החכמותי והמבנים המחשבתיים הנבנים באמצעותו. גם לא ההשפעה שכל הידע הזה משפיע לנפש ולתודעה. זהו דבר שונה לגמרי. הלימוד הוא במשמעות, ובעיקר – ברלוונטיות של אותה משמעות אליי.

נוכל גם להשתמש במילים: חומר, צורה ומקום. בכל החכמות החומר הוא הפרטים, המידע, והצורה היא השפה והמבנים שהיא בונה בחומר, וממילא תפיסת העולם שמושפעת מזה. המקום שכל זה מתחולל בתוכו הוא הידיעה, ההתודעות והפגישה הראשונית באותו מושג⁶. התנועה ההכרתית באה מן האדם.

באמונה, המקום הוא "המקום ברוך הוא", שהוא מקור התודעה עבורנו. לא אנחנו בונים רעיונות של אמונה מחלקיקי ידיעות פזורים, שכן מרחבי ההכרה שלנו וכל מה שבהם ניתנו לנו מאת ד', כחלק מהותי ממה שברא במציאות. זוהי כבר שפה, אחת מתוך כמה שפות שבהן בחר הוא לשוחח עם בריותיו,

6 אפשר לומר שזהו מימד דמיוני. ר' למשל אה"ק א', רכ"ט.

כלומר לברוא אותן ולקיים אותן. לכן, באמונה, הפרטים והידע, וגם השפה המבנית, כולם נחשבים לצורה עבור החומר. והחומר מהו? החיים הם החומר.

היסוד השיפוטי המוסרי

הרב מדבר על זה בהרבה מאוד מקומות. נראה את דבריו במאמר 'יסורים ממרקים':

"ההתישבות הנפשית הגסה, על דבר מציאות התוכן האלוהי, בעצם המלים והאותיות בלבדן, זאת היא שמחפירה את האנושיות. והכפירה באה כעין צעקה מעצמת מכאובים לגאול את האדם מבאר צרה נכריה זו, להעלותו מחשכת האותיות והפתגמים למאור הרעיון והרגש, עד שהיא מוצאת מקום לעמוד גם במרכז המוסריות. יש לכפירה זכות הקיום הארעי, מפני שהיא צריכה לעכל את הזוהמא שנתדבקה באמונה מאפס דעת ועבודה. זוהי כל תעודתה במציאות — להסיר את הצורות המיוחדות מהמחשבה המהותית של כל החיים, ושורש כל המחשבות כולן".

"ההתישבות הנפשית הגסה, על דבר מציאות התוכן האלוהי, בעצם המלים והאותיות בלבדן, זאת היא שמחפירה את האנושיות". זה בדיוק מה שאמרנו פה: את המילים אולי אנחנו יודעים, התפישה שלנו היא שאנחנו יודעים אותן. כולם דתיים: יודעים מה זה אלוקים, אהבה, יראה. אבל בעצם לא יודעים כלום, כי התוכן מסתתר, המשמעות של הדברים מסתתרת.

"והכפירה באה כעין צעקה מעצמת מכאובים לגאול את האדם מבאר צרה נכריה זו, הכפירה באה את הדבר הזה להרוס, את הדבר הזה לפנות, "להעלותו מחשכת האותיות והפתגמים למאור הרעיון והרגש, כל מה שלה כבר יש, ולו עדיין אין. צריך להבין משהו חשוב כאן, ולא להיות פתי: התהליך הזה בקודש לא קורה באופן שהכפירה גם היא ריקה כמו הקודש, אלא שהיא כל כך מעצבנת את הקודש: 'אתה חשוך, סוגד לאותיות', 'אתה בלי רגש, מחוסר דמיון' עד שהוא מפתח את כל זה. לא, המציאות היא שהכפירה עושה את זה ע"י **שהיא, יש לה באמת** את הדמיון, את הרגש, אולי גם את ההבנה. זו הכוונה במילים 'מאור

הרעיון והרגש'. אבל המשפט החשוב ביותר כאן הוא דווקא המשפט הבא: "עד שהיא מוצאת מקום לעמוד גם במרכז המוסריות". זו אולי הנקודה הכי בעייתית פה. את המשפט הזה נבין יותר בהמשך.

"יש לכפירה זכות הקיום הארעי, מפני שהיא צריכה לעכל את הזוהמא שנתדבקה באמונה מאפס דעת ועבודה. זוהי כל תעודתה במציאות – להסיר את הצורות המיוחדות מהמחשבה המהותית של כל החיים, ושורש כל המחשבות כולן". זה המשפט שמגדיר את הבעיה. 'הצורות' פה זה המושגים, המילים. 'צורה' היא איזה מבנה, תבנית. במילים אחרות – צורות הן דוגמות. זה נמצא אצל הרב בכל מקום, לכן יש לזה הרבה מקורות. למשל, בעבודת אלוקים⁸:

"ההבדל" שבין המושג "דת" אצל כל עם ולשון ובין המושג "עבודת אלוהים" אצל ישראל, "נובע לא מצד עצם אמירת הענין של האמת המטפיסית הנשואה בדבר האחדות האלהית", למה לא? הרב אומר במפורש, משום "שזה דבר שיוכל להאמר גם מכל עם ולשון", שכן ביטויים ומונחים, גם רעיונות, כולם ידועים. את זה אפשר לגנוב, כמו מה שנקרא הברית החדשה, או אסלאם. הם גנבו מאתנו משהו. המושגים ידועים, את זה אפשר לגנוב. אלא ממה נובע ההבדל בין עם ישראל לאומות העולם? "כי אם מצד התכונה האלוהית הפנימית של אהבת היושר והצדק, והשאיפה האמיצה לאידיאלים האלוהיים הללו ברום עוזם". זה קשור למה שהוא קרא קודם 'מרכז המוסריות'. ההבדל בין עם ישראל לאומות העולם קשור לנקודה הזו: לא המילים, מילים גם הם יכולים לומר, אלא מצד "התכונה האלוהית הפנימית", זהו תוכן פנימי, "המלאה אהבת האמת השלם והמאיר המתיחד עם אור השלום וחפץ התעלותו לעד, בחיי האומה כולה, וביחוד בחייה הלאומיים, שלזה צריך סגולה נטועה וקבועה בנפש הלאומית בעצם טבעה".

מה שהרב יסביר בהמשך⁹ יבאר לנו את מושג המוסריות שבכפירה שהודגש קודם.

מדובר כאן על הקלקול שנוצר כשאנשים החזיקו את הצורות, ונאחזו בהם. יש להם צורות בראש, מבנים רוחניים. אבל החיים כבר לא שם, החיים עברו. יש צורה מול חומר. את הצורה – אפשר להחזיק, אפשר להעביר בירושה, צורות עוברות מדור לדור. החומר, לעומת הצורה, הוא החיים. בכלל זה באים גם הרגש, הדימויים, ואולי מה שהכי חשוב לנו הוא הביטוי 'מוסר'. כלומר, לא רק מה מרגישים ומה מדמים, אלא איפה כביכול נמצא היסוד המוסרי של האדם, שהוא – כושר השיפוט של האדם.

8 'עקבי הצאן', קמ"ז.

9 שם קמ"ח.

הרבה פעמים גם המילים 'מוסר', 'מוסר אידיאלי', 'מוסר הקודש' – נתפסות כאיזה סך של אמיתות שיש לאמץ ולהאמין בהן, וממילא להתנהג בהן. זו דוגמא טובה לטעות שעליה אנו מדברים: המוסר שאנו מדברים בו הוא לא תפאורה לחיים, אלא תנועת החיים. לא הנחייה הבאה מבחוץ, אלא מעמקי חיים שהולכים ונובעים מבפנים, ומיישרים את החוץ.

נעורים וזקנה בפרדיגמה האנושית

נביא דוגמא בולטת לזה: בעולם האילי, בחברות מתורבתות (יוון, רומא), היו נורמות שהיו בנויות היטב: משפט, סדר, צדק, זה לא משהו פרימיטיבי כזה. זה שנלחמנו אתם ויש לנו כלפיהם שלילה – זה נכון ואמיתי, ואולי היא הנותנת: עבור רוב המין האנושי, התרבות האנושית ההיסטורית היתה דבר טוב. העולם המודרני למד מהם איך לבנות תרבות.

לחברות האלו היה מבנה, מה שנקרא היום 'פרדיגמה': עקרון שכלי קוגניטיבי, רוחני, והוא השורש של התודעה, כל השורש של התודעה מרושת באותו יסוד. זוהי איזו מהות, איכות תבונית, שכל יתר המימדים מגלים אותה. למשל, גם היום כשמחלקים את השלטון לשלושה מימדים: חוקה, משפט וביצוע – שלושתם הם ביטוי לפרדיגמה אחת. לכן הרבה פעמים "יד רוחצת יד", כי שלושתם חושבים אותו דבר, הם רק חילקו ביניהם תפקידים. אותו דבר גם בתרבויות אחרות – מזרח או מזרח תיכון, יש לכל אחד פרדיגמה. הצורה היא הפרדיגמה, המבנה הזה, והוא מקובע. לעומת זה, רגש החיים הוא יותר ספונטני. החיים זורמים הלאה, וזה מה שפחות או יותר ירוקן את הצורה הקודמת מההווה הפנימית שבתוכה, ופתאום הצורה תישאר לבד. לפני מאה – מאתיים שנה היא היתה דבר חדשני, שנתן לחיים חידוש עצום, ופתאום הכל ממשיך הלאה, היא כאילו מזדקנת. ככה זקנה מופיעה. המבנה הזה נעשה קשית, נוקשה. הוא היה נעורי מאד, מלא כוחות רעננים, היתה מהפכה, כולם התלהבו, הוא בנה ונתן רוח, ועכשיו הוא נשאר – והחיים, החומר, ממשיכים הלאה.

זו כוונת הרב פה: "זמה שהושגר שם שמים בין עמים רבים בסגנון דתי", כלומר, העמים התרגלו, כביכול, למבנה תפישה דתי. נכון שפעם האידיאלים האלוקיים חיו

שם, אבל זה התקדם הלאה. הצורה, הסגנון, נשארו, אבל החיים התקדמו הלאה. כושר השיפוט של האדם כבר התקדם למדרגה חדשה, איכותית יותר¹⁰. 'אידיאליים אלוקיים' זה לא רק מה הקב"ה רוצה, אלא איך אתה חי את רצונו, מה קורה בחיים שלך בזכות המפגש בו, ברצונו¹¹. וכאן נוצר פער בלתי נסבל בין הצורה האידיאלית לבין התוכן החי שבהם, עד כדי שזה "הועיל ביותר להרחיק את המושג האלוהי מעל הטהרה של האידיאלים האלוהיים, עד שיוכלו לצאת דוקא מתוך מושג הדת שלהם דרכי חיים לאומיים ופרטיים כאלה, שהם ממש הפך המוסר האידיאלי". זה שוב המוסר, כושר השיפוט. הכל חוזר תמיד לשם. האידיאלים האלוקיים מכילים גם צורה וגם חומר, אבל הצורה מתאבנת. העולם מחכה לצורה חדשה. הבעיה של התרבות איננה רק שבשם הדת מעמידים אורחות חיים לאומיים ופרטיים 'בלתי מוסריים', אלא קודם כל שזה היפך עניינו של המוסר האידיאלי, שהוא התחיות היסוד השיפוטית החי שברוח האדם. במקום שהחיות הרעננה והטהורה תדרוש מהמושג הדתי שלהם להיטהר ולהתעדכן, קורה ההפך: הדוגמה הדתית מכתובה דרכי חיים. זה הפך הטבע, וההמשך ברור ובלתי נמנע.

זה מה שהרב אומר: "עד שיוכלו לצאת דוקא מתוך מושג הדת שלהם דרכי חיים לאומיים ופרטיים כאלה, שהם ממש הפך המוסר האידיאלי, עד שאח"כ מוכרחת היא התרבות האנושית, העולה ומתפתחת מצד עומק טבעו הישר, להפריד את מושג המוסר מעל מושג הדת", המושג 'מוסר' מייצג את החיים, את האידיאליסטיים שחיו בתקופה של הרב, מה שנקרא 'הישוב החדש' – מול הדת שהיא 'הישוב הישן', "ונרגן מפריד אלוף", ולבסוף לבוא ג"כ לידי החלטה שאין שום צורך כלל למוסר האנושי זיקוק של דת, המוסר לא זקוק לדת, היא רק מאובן, "עד גמרה של שיטה תחתונה", כלומר מסקנה סופית, "שהדת מזקת את המוסר האנושי".

נחזור לנושא שלנו, תחילת 'מוסר אביך'. הנקודה, הבעיה המרכזית של היחס לתכני האמונה נעוצה בכך שאנשים מתרגלים למילים, למונחים, ואין גם ציפיה למשהו אחר או חדש שיבוא. במקום זה, מה שכן נמצא הוא דבר לא חי, לא מובן, נראה מת, מופיע בצורה ישנה כזו. לא נוגע בנקודת החיים של הלומד. ניתן עוד דוגמא, מאד אקטואלית לנו. הציונות היתה צורה אידיאלית. זה הלהיב ובנה, אנשים מסרו את הנפש. עלייה שנייה, שלישית, מדינה, מלחמות

10 במקרה הזה של 'סורים ממרקים', היא איכותית יותר. אבל כעיקרון זה נכון גם ברגסיה, כדלהלן.

11 (קצת בדומה לכך ש'דוגמא אישית' אינה מה ההורים עושים, ולא מה הילדים רואים שההורים עושים, אלא איך תופשים הילדים את מה שהם רואים שההורים עושים. זוהי נקודת השיפוט. וזה רק משל לסבר את האוזן.)

– בנו מפעל שלם של מדינה, לאומיות. באיזשהו שלב נשאר רק סמלים. החברה התפתחה. לא נכנס לשאלה אם זה טוב או לא טוב. הקיבוצים שהיו פעם ראש החץ של החברה הישראלית, היום הם כלום. ראש החץ היום הוא, למשל, חברות היי טק, מימוש עצמי. זה נכון גם על החברה הדתית. לפני שלושים שנה היתה איזו מהפכה דתית, היתה התלהבות, זה משך הרבה. היו לזה מנהיגים: הרצי"ה זצ"ל והתלמידים שלו. גם כאן, האידיאולוגיה נשארה אבל התוכן נעלם, אז אנשים מחפשים דברים אחרים. אפשר לומר שזה טוב, שזה רע, אבל מה שקרה הוא שמה שמילא אנשים, שנתן להם כח לעשות דברים – ציונות או התנחלות – זה כבר לא מעניין את עם ישראל. זו הבעיה בדברים רוחניים, באידיאולוגיות, זה דבר שברור שיקרה. כי **תוכן** רוחני הוא תמיד דינמי, משתנה, ואם המושגים, כלומר המבנים של תפישת אותו תוכן, לא מתאימים לזה – נשארים רק מושגים, מילים, דוגמות, ואנשים נמצאים במקום אחר. בסלנג שלנו יש את המילה "מקום". לכאורה זה לא 'מקום אחר' – אנשים חיים באותו מקום, אותה מדינה, אותם ישובים. אבל כן השתנה פה המקום. עוד לפני שדנים אם זה טוב או רע, קודם כל נשים לב שזה קורה. נבין מה אנחנו רואים, מה פשר התופעה החוזרת הזאת.

כשנושא העיסוק שלנו הוא תכנים ומהויות, ואנחנו רוצים לבדוק את היחס לאותם תכנים, אנחנו צריכים לראות איפה האדם נמצא, והמדד שהרב העמיד פה הוא המוסר, המוסר הוא זה שבוחן אותו. מוסר זה לא 'מוסר'¹², אלא זו אותה נקודה שיפוטית.

בשביל לחדד יותר נאמר ש'יסוד מוסרי' הוא לא בהכרח בעל מובן חיובי. זה גם לא מחייב לומר שאנחנו תמיד מתקדמים אל החיובי. יש פה משהו בעולם הרוחני שלנו שהוא משתנה, דינמי, מתקדם. הוא יכול להתפתח, להתעלות, או יכול גם לנוע לכיוון השני. הדגש הוא על דינמיות. היסוד הזה קשור מאד ליסוד הבחירי של האדם.

הבחירה החופשית ומיקומה

ישנה שאלה חשובה ומפורסמת: איפה בדיוק נמצא המימד הבחירי באדם, כלומר מה מקומו של החופש בתוך האדם.

יש אומרים שהוא נמצא בין השכל למידות. לאדם יש מצד אחד מחשבות, ידיעות שזה מותר וזה אסור, זה טוב וזה רע, ומצד שני היצרים שלו שנלחמים בזה. הבחירה היא למי להקשיב.

אצל הרב עיקר החופש נמצא בשכל עצמו, בכוח השיפוט של האדם: האם להתבונן כמו בוגר או להישאר ילדותי. זו הצומת המרכזית באישיות של האדם, מרכז עצבים: מכאן הכל נובע ולכאן הכל חוזר, אבל הוא אף פעם לא נשאר אותו דבר, הוא משתנה כי הוא חי.

הגר"א אומר¹³: או שאדם מתקדם – או שהוא נסוג. אין אפשרות לעמוד באמצע. האדם תמיד הולך. זה קשור לאותה נקודה עליה אנחנו מדברים. מכאן נגזר אחר כך אם לאדם יהיה כוח להלחם ביצרים שלו, בחולשות שלו, או שלא יהיה לו כוח. בכלל, מה זה יצר ומה זו חולשה? מי אמר שמה שפעם קראו לו חולשה גם היום הוא חולשה? אולי היום הוא אפילו בבחינת גבורה. כי במה הכל תלוי? ב'מקום' שבו נמצא האדם. יש פה מקום שתמיד משתנה, נקודת החופש של האדם. על הנקודה הזו אני לא יכול לומר: 'זו לא אשמת', 'זה ההורים שלי, זו הגננת, השפעה חברתית'. לא – זה נתון בידי. האדם כל הזמן עולה ויורד, זו נקודת החיים שלו. זה מה שהרב קורא כאן 'היסוד המוסרי'¹⁴.

נביא עוד דוגמא לזה מהתרבות האנושית. העולם בנוי מתקופות: העת העתיקה, ימי הביניים, העת החדשה, העת המודרנית, והעולם הפוסט מודרני. מה שונה בין העולמות? אפשר להביא הרבה דוגמאות. למשל הבנייה: ראיתי פעם שבתקופה הרומאית, אפילו הדרך שבה הערים היו מנוהלות, היה בה סדר. בימי הביניים הכל נעלם, לא היתה משמעת, חוק, סדר. כבישים, ביוב – מי שמע עליהם בכלל. המגיפה השחורה לא היתה יכולה להתפתח ברומי, כי היה שם סדר. יכול להיות שהיתה אכזריות, אבל היה סדר. בעולם העתיק – הכל היה ממוקם ביחס לאדם, הכל היה פרופורציונאלי, בהתאם לגודל שלו. בימי הביניים הכל התבטל. בכנסיות של ימי הביניים האדריכלות היתה כזו שכשאתם היה נכנס,

13 משלי ט"ו, כ"ד: "ארח חיים למעלה למשכיל, למען סור משאול מטה". "האדם נקרא הולך, שצריך לילך תמיד מדרגא לדרגא, ואם לא יעלה למעלה ירד מטה מטה ח"ו, כי בלתי אפשר שיעמוד בדרגא חדא".

14 ע' 'עין איה' ברכות, פרק ט', רפ"ז.

מייד היה מרים את הראש למעלה, מרגיש את האפסות שלו. ממילא הכל נהפך למיסטי. אדם נעשה אין, אז למה צריך כבישים? למשל בציר – בעת העתיקה ידעו לצייר באופן תלת מימדי. רואים אדם הולך בתוך מרחב, כולל כל הפרטים. בימי הביניים ציירו שוב באופן דו מימדי. היתה נסיגה. ולמשל מערכת המשפט בימי הביניים: זורקים מישהו לנהר – אם הוא צף סימן שהוא מכשף, צריך לשרוף אותו. אם טבע, סימן שלא היה צריך... הכל מיסטי.

בעת המודרנית זה חזר שוב להתקדם. האני של האדם חזר למרכז. אם העולם הדתי כל עניינו היה מלחמה באני, בתקופה המודרנית האני של האדם האיר שוב במרכז. ממילא, האדם הוא אמת המידה, ממילא הכל מתהרמן, נבנה סביבו. זה התבטא בכל – בפילוסופיה, באמנות, במוסיקה, מבנה הערים, אדריכלות. יש הבדלים אדריכליים בין העת העתיקה לתקופה המודרנית, ובכל זאת זה אחד הדברים הדומים ביניהן, בניגוד לימי הביניים. אנשים אפילו לא שמו לב שהם נכנסים לבתים שבנויים מסביבם באופן הרמוני, ולא לתוך כלוב. עוד דוגמא, מעמדות חברתיים: לפני מלחה"ע הראשונה, משרת ומשרתת לא נכנסים מהדלת הראשית. המעמדות היו חריפים וחזקים. היום מי בכלל מחזיק משרת – מקומות מועטים.

כל אלו רק דוגמאות. מה שחשוב לנו הוא לראות שיש משהו שהיה קיים ונסוג אחורה. במקומו עלה דבר שונה. מה שהיה קיים התבטא בכל דבר – בצורה בה אנשים התלבשו, הלכו, דברו. זה משהו מודע ולא מודע. לרוב בני האדם זה לא היה מודע, למיעוט שיצרו את העולם הזה, זה היה מודע. בכל הדברים האלה, קשה לשים את האצבע מתי זה מתחולל, מתי נגמרה עת כזו והתחילה תקופה כזו. מה בדיוק גרם למעבר הזה. מה העביר את האנושות מימי הביניים לעת החדשה? גילוי אמריקה? המגיפה השחורה? נשארה חמישית או שליש מהאוכלוסייה. יכול להיות שזה גרם לשינוי? זה שכדור הארץ לא במרכז? הרבה דברים קרו, לא ברור מה גרם למה. אבל בסופו של דבר מגיעה תקופה חדשה. אותו דבר לגבי הזמן הפוסט מודרני. מה גרם לו? היו מלחה"ע הראשונה, השנייה, ההתפתחות של המדע, הקומוניזם, ההתפרקות שלו, המון דברים. אבל פתאום מצאנו את עצמנו בתקופה פוסט מודרנית, בלי לדון כרגע אם זה טוב או רע. זה מתבטא באיך שאנחנו מתלבשים, מדברים. בתקופה שלנו, מילים מרכזיות הן מילים כמו 'כאילו' ו'סתם'. אני לא יודע אם מישהו שם לב כשזה התחיל לקרות, כשהתופעה התחילה. אבל פתאום שמו לב שילדים מדברים ככה. העניינים האלו הם נובעים ממהות של איזו תקופה, וכשזה משתנה – הכל משתנה. מה יצר את הפיזיקה של איינשטיין? מה בדיוק גרם לזה שפתאום הפיזיקה הניוטונית איבדה את המרכזיות שלה?

אלו הן דוגמאות לשינוי בתוך האדם שהוא לא חיצוני ולא כמותי. משהו פנימי משתנה, ובמקום שהשינוי הזה נמצא שם הכל נמצא, כי הכל נובע ממנו. זה כמו תוכנית אדריכלית של בית. יש רעיון, קונספט, ולפי הרעיון הזה כל הבית מעוצב – אני מזיז את חדר השינה לפה, את השירותים לפה...

הדיבור הפנימי, היסוד המוסרי והפתח לעולם הרוח החי - סיכום

יש נקודה כזו בכל אחד ואחד. הרב קורא לזה 'נקודה מוסרית'. אצל הרב וכל תלמידי הגר"א, שם נמצא האדם. ה"אני" נמצא ברצון החופשי של האדם, נמצא במה שנקרא 'עולם הרוח'¹⁵. זו הנקודה שעכשיו תיארונו. היא יכולה להיות "אני" של תקופה, דור, או אדם פרטי. זה היסוד המוסרי של האדם. הוא מה שנקרא 'הבנה' אצל הרב, או יכולת ההבנה.

צעד נוסף הוא להבין שמה שכלול במקום שבו הנקודה הזו נמצאת – את זה אדם מבין, מקובל אצלו כנורמאלי, מעניק תחושה ביתית. מה שנמצא מעבר לזה נראה מיסטי, מוזר, הזוי.

לדוגמא: האהבה של פעם לא דומה לאהבה של היום. אפילו בין חברה מסוג אחד לחברה מסוג שונה באותו זמן זה לא דומה. האם מושג האהבה הוא כבר לא אותו מושג? כן ולא. נוצר פער בין הדיבור הפנימי לדיבור החיצוני. המושגים נשארים אותם מושגים, אנחנו מדברים באותן המילים, ובעצם נוסכים משמעות אחרת לגמרי בין תקופה לתקופה, ובין חברה לחברה, עד כדי כך שאנשים לא מבינים אחד את השני – מתכוונים ל'אהבה' או ל'משפחה' ברמה אחת, אבל המשמעות והקונטציות שונות לחלוטין. וגם זה עתיד להשתנות. זו הנקודה שעליה הרב דן בתחילת 'מוסר אביך', היא המפתח לכל, כי הנקודה הזו רק היא מסוגלת לשנות את היחס ללימוד התורה והאמונה.

חלק שני

מנקודת הצדיק עד הזהירות החיה

השכל, הרצון והיכולת

ב'עולת ראייה'¹⁶, על הפסוק "יהיו לרצון אמרי פי, והגיון לבי לפניך, ד', צורי וגואלי", הרב אומר:

"בשעה שאנחנו מתבוננים להכיר יפה את חלישותו של האדם, את הכהות של שכלו, את האפסות של יכולתו, ואת הרדיפות הנוראות, שהאור הרוחני שבתוכו, המתאמץ לעלות במעלות הקודש, הוא נרדף מתוך סערת הגופניות העזה שבקרבו, אז הננו מכוונים את תוכן ההצלה מתוך שני הכשרונות אשר השאיר ד' לנו לפלטה: ההצלה הפנימית, וההצלה החיצונית".

הרב מתאר כאן דמות פוסט מודרנית כמו שאנחנו מכירים אותה היום: אדם שהוא חלש מבחינה רוחנית. זה הנושא פה, והוא מתפרט לשניים: "את הכהות של שכלו", במה הוא חלש? השכל שלו כהה. זה מושג של הרב: שכל כהה, שכל בהיר. שכל בהיר זו התורה. שכל כהה זה היפך התורה. ולא רק השכל שלו חלש, גם היכולת שלו: "את האפסות של יכולתו".

יכולת קשורה הרבה פעמים למושג רצון. בהסבר הפשוט זה שלב הביצוע של הרצון – הרצון יכול לבצע משהו, להביא את האדם להוציא לפועל משהו, או לא יכול. לפעמים היכולת חיצונית לרצון: אדם רוצה לעוף, ולא יכול, מכל מיני סיבות. אבל במה מתבטאת יכולת בעולמות רוחניים, בתהליכים פנימיים?

ברובד הפשוט, 'אפסות יכולתו' שהרב מתכוון אליה קשורה לכהות השכל. אצל הרב שכל ורצון זה ממש דבר אחד, וזהו המושג 'יכולת השיפוט' שדיברנו עליו. אפסות היכולת היא חולשת יכולת השיפוט של האדם. ב'מקום' שבו הוא נמצא מבחינה פנימית, אין לו רצון, אין לו לאן לשאוף, ממילא אין לו גם יכולת. למשל: רשע אוהב את החברים שלו, את הילדים שלו, וגם צדיק אוהב. האם זה דומה? בשום אופן לא. שכל, רצון ויכולת הם ממש מחוברים. היכולת של הרשע לאהוב, לגשת למימדים של עומק האהבה כמו שהם קיימים ב'מקום' של הצדיק – היא אפסית.

ומצד שני גם לכיוון ההפוך: אין שכל ורצון בלי יכולת. אם נקודת השיפוט, היסוד המוסרי מגיע למקום מסוים, שם נתונה גם היכולת שלו. אמנם היכולת יכולה להתעכב, לדוגמא: בעל תשובה, מבין משהו, שייך למקום חדש, אם כי יתכן שהוא לא יכול עדיין לממש את עצמו. או מי שרצה לעשות מצווה ונאנס ולא עשה. היכולת הממשית יכולה לבוא קצת אחר כך, כי זהו טבע החומריות שהיא כבדה יותר מהטבע הפנימי. אבל עיקר היכולת היא הפנימית, והיא מתפתחת יחד עם השכל והרצון. לעיתים יכולה להתממש ולעיתים לא, אבל ביסודה היא תמיד רק המשך של השכל והרצון. אם היא מתעכבת מאד זה מצביע על בעיה. זה אומר שמהו פגום ברצון וממילא ידוע ששורש החיסרון הוא בשכל.

אם כן החלישות של האדם, זו הבעיה הכללית, ואחר כך השכל כהה, ואז הוא גם לא יכול. הרצון הוא חלק מהותי מהשכל. אם אדם לא שואף הוא לא מבין. חלישותו של האדם פירושה שהעולם המוסרי שלו פגום, ממילא השכל שלו פגום, וממילא אין לו כוח לשאוף ולממש את עצמו. מישהו פעם נתן לי דוגמא – ההבדל בין שחור לאפור. אדם יכול להיות שבור מזה שהכל שחור, או מכך שהמציאות אפורה. מה ההבדל? אם אדם בדיכאון כי הוא רואה מציאות שחורה, הוא במקום יותר טוב. למה? כי על כל פנים יש כאן משהו, אידיאולוגיה של רע. זה קשור לדינים קשים. זה חי, זה נחש. אבל יש משהו אחר – אפור. אין טעם לכלום. זה הבדל עמוק בין שחור לאפור. באפור אין טעם, הכל בנאלי. זו "האפסות של יכולתו". אצל הרב הכל קשור לתבונה, לנקודת השיפוט.

"זאת הרדיפות הנוראות", כלומר, "שהאור הרוחני שבתוכו, המתאמץ לעלות במעלות הקודש, הוא נרדף מתוך סערת הגופניות העזה שבקרבו", אחרי כל מה שתיארנו את החלישות, זה לא נעצר פה. אם אדם עוד מנסה קצת להתרומם, כשהאור הרוחני שבתוכו רוצה להתעלות – מתעוררות רדיפות נוראיות. לא מספיק שיש בעיה עם התבונה של האדם, אלא עוד יותר חמור – כשהוא כבר מתעורר לעשות משהו כדי לעזור לעצמו, דווקא אז מתעורר הצד הרע שבו

וזועק. הרב מתאר כאן את המצב הכי גרוע: אדם שאין לו עולם תבוני בהיר, ולא רק זה, אלא שכל ניסיון שלו לצאת מזה החוצה גורם שכל האיטיות שלו מתקוממת, כל הרע שלו מתקומם מול זה.

אם כן, האם לאדם יש תקומה? האם הוא באמת חופשי? האם באמת הוא יכול להיות צדיק? ואם כן – האם באופן מהותי, או רק על פי תקנים חיצוניים?

נקודת הצדיק – נקודת הרצון

כאן בא הרב ואומר: יש הצלה, יש אפשרות לצאת מזה. זה נוגע למושג שנקרא 'נקודת הצדיק' – ביטוי שהרב משתמש בו¹⁷, וקיים גם אצל גדולי תורה אחרים. מהי 'נקודת הצדיק'? הכוונה היא שבתוך האדם קיימת נקודה שלעולם נשארת קדושה, שהיא לעולם לא מאבדת את ערכה:

”ההצלה הפנימית היא נקודת הלב הטהור, הגיון הלב, שסוף כל סוף, בפנימיות לבו של אדם, ימצא את נקודת האור האלוהי בטהרתו, כאשר ישליך מעליו את כל צללי הדמיון ואת כל התנודדות הרוח, ויביט אל עצמו הפנימי. אז יעלה תמיד הגיון הלב קודש לד', מואר באור החיים, ממקור חיי האמת העליונים”.

הגרעין הזה, נקודת הלב, הוא העריגה לקב"ה. כשהוא נמצא במצב התפתחות גבוה מאד אי אפשר לדעת אותו: "שמים לא זכו בעיניו", אי אפשר להגדיר את הקב"ה. במצב זה מאד מובן למה אי אפשר לגעת בו ולפגום בו. אך החידוש הוא שגם כשהוא קטן ולא מספיק מפותח – גם אז אי אפשר לגעת בנקודה הזו, היא כמו גרעין. עד כמה שהכל יהיה נשבר, עדיין אי אפשר לפגוע בה, כי זה מעבר לנו. הרב משתמש פה¹⁸ בביטוי 'נקודת הלב', אחר כך הוא יסביר שזה הגיון הלב, כלומר מימד הכרתי פנימי. הביטוי הזה, 'נקודת הלב', דומה מאוד לביטוי 'נקודת הרצון' שהרב משתמש בו ב'מוסר הקודש'¹⁹:

17 'מוסר הקודש' עמ' מ"ג: "נקודת הצדקות שבכל לב היא מכון החיים ויסוד קיום העולמים". ובניואנסים שונים עוד הרבה מאוד: נקודת החיים, הרצון, הקודש, ועוד.

18 'עולת ראייה' עמוד ס'.

19 עמ' ק"ה.

”שנואה היא העצבות, מפני שהיא נובעת ממקור היותר מושחת שבדעות וברגשות.

הידיעה, שהאדם בהתגלותו בתור בעל רצון, אופיו משתלם כולו בנקודת רצונו דוקא, האושר שלו הוא רצון טוב, כל קווי האושר וההצלחות הרוממות, שלב כל אדם כל כך עורג להם, אינם כי אם תולדות מנקודת חיים מלאים זו, נקודת הרצון הטוב הקדוש והבהיר, ובתוכן זה דומה האדם בחופשו ליוצרו, ליוצר כל, בחפצו המקיף והחופשי מכל מועקה. כשידיעה זו מתבררת, מיד מוצא האדם את עצמו מלא חדוה, מסולק מכל עצבות. הוא מכיר שהוא אינו צריך כי אם לאמץ את רצונו לטוב, וזה מסור בידו בכל עת ורגע, ותיכף כשרצונו מתעלה, הרי הוא מתעלה, וכל הספירות העולמיות התלויות בו מתעלות עמו. ואיך לא יהיה האדם מלא תמיד עז וחדוה, אם טובת הטובות, עושר העשירות, הצלחת ההצלחות, מסור ונתון בידו, והוא מושל בכל המכמנים הנפלאים האצורים באוצר נחמד ושמן זה.

המחשבה שהאושר תלוי במה שהוא חוץ ליכולתו של האדם, ממה שהוא חוץ להוייתו, וחוץ לרצונו, מחשבת פגול הוא, רשעות וסכלות היא מרופדת. והיא מעוררת את כל התכונות השפלות וכל המדות הרעות שביסוד הרשעה, שכחת ד' וטובו, אורו וישעו, חכמתו חסדו וגבורתו. על כן ישרי לב שמחים תמיד, שמחו בד' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב.”

השאלה ששאלנו קודם: 'מנין לנו שאדם הוא במהותו צדיק? הלא ברור שהוא מלא קלקולים', קיימת גם לגבי הרצון של האדם. אפשר לשאול: 'למה אתה אומר שהרצון של האדם חופשי ומשוחרר? הלא הרצון של האדם משועבד לכל המקומות שהוא נמצא בהם'. זו אותה בעיה, והתשובה אחת: יש נקודה באדם שלא משנה באיזה מקום האדם נמצא – היא נשאר תהורה. זה מה שהרב אומר: "אופיו משתלם כולו בנקודת רצונו דוקא", השאלה היא מהי העצמיות של האדם. מהי נקודת העצמיות שלו. הרב רוצה לומר שהעצמיות של האדם היא הרצון. ב'תניא' העצמיות זו הנפש הבהמית. אצל תלמידי הגר"א, בעקרון ובעקביות, העצמיות היא הרוח: הרצון, השכל. זו נקודה שתמיד אתנו, לא משנה באיזה 'מקום' היא תהיה – היא תמיד תהורה.

"נשמה" ו"בי" – ה"אני" לפי הרב

יש עוד דבר שקשור בזה. "אלוהי – נשמה שנתת בי, טהורה היא". על הנשמה אין לנו יותר מדי שאלות, היא "חלק אלוה ממעל", היא ודאי טהורה לעולם. אבל מצד שני, היא לא ממש שלנו, אם אפשר לומר כך. היא של הקב"ה. ויש מצבים של סילוק הנשמה, ח"ו, בגלל כישלונות. הנשמה לא נפגעת, אבל מסתתרת, מסתלקת, לא מאירה. אז האדם נשאר "בחושך, לבד", בלעדיה, כביכול. אך מיהו ה"בי"? מיהו אותו "אני" שנותר חף מנשמתו? שוב, אצל ה'תניא' זו הנפש הבהמית. אצל הרב "בי" זו הנקודה שאי אפשר לקלקל אותה, היא בלב. זוהי "נקודת הלב". שניהם, הנשמה וה"בי" נמצאים בלב. אבל אצל הרב העצמיות שבלב היא במובן של הבנה ורצון, ואותה נקודה של הבנה ורצון היא משוחררת מהסביבה, והיא זו שפוגשת את הנשמה. לכן הרב מדבר כאן על הרצון, כי העצמיות של האדם היא הרצון.

הנקודה הזו יכולה להשתחרר מהסביבה שתיארנו ב'עולת ראיה', המקום של החולשה המוסרית, השכלית והמפעלית. ב'מקום' כל כך חולני מובן מאוד למה האדם הוא עצוב. למה עוד אפשר לצפות כשהנשמה מסתלקת? כאן מתגלה התשובה: ה"בי", מה שנשאר, כביכול, אפילו אחרי שהנשמה הולכת, הוא הרצון, הלב. 'נקודת הרצון'. ומכאן יבוא השחרור מהמקום הקשה, והדרך לצאת מכל הנפילה והכישלון מתחילה כאן. מכאן תבוא הנשמה להאיר שוב.

הביטוי הזה חוזר אצל הרב בכמה הטיות ווריאציות, והרבה מאוד פעמים. הוא אינו ביטוי מקרי, הוא רב משמעות ורב השלכות כי כל האופי של האדם משתלם מהנקודה הזו, נובע ממנה: "האדם בהתגלותו בתור בעל רצון, אופיו משתלם כולו בנקודת רצונו דוקא".

"האושר שלו הוא רצון טוב", איך נכנס כאן האושר? הרצון הטוב הוא האושר כי האושר זו הנקודה הקיומית. זה שיש כאן אושר זה אומר שזה אנחנו באמת. זה הקיום שלנו, ולא רק אוסף מבנים הכרתיים שדבקנו בו. "וכל קווי האושר וההצלחות הרוממות, שלב כל אדם כל כך עורג להם, אינם כי אם תולדות מנקודת חיים מלאים זו", שוב, נקודת חיים. זה האופי שלנו, כל שאר הדברים נובעים מזה. "נקודת הרצון הטוב הקדוש והבהיר", הנשמה טהורה תמיד. השאלה היא מה נשאר אחרי שלוקחים את הנשמה. האם נשארת קיימת רק החולשה של האדם, וזה כל מה שאנחנו, ריקנות וחסרונות – או

שיש נקודה בתוכנו, שעליה אדם יכול לומר: זה אני, זו העצמיות שלי²⁰. האם יש נקודה בי שאפשר לומר עליה שהיא טהורה? נכון, הנשמה טהורה. אבל מה נותנת לאדם הנשמה הטהורה כשהוא נופל למקומות הכי נוראיים? הוא חטא, מה היא יכולה לעזור לו? זה לא לגמרי נכון שהוא הוא הנשמה שלו. זה נכון, אבל גם לא נכון. 'נפש החיים' מלמד שאת הנפש אפשר ממש לכרות. אדם שחייב 'כרת' הנפש שלו כהה, חלושה, נמצאת במצב קשה. את הרוח אי אפשר לכרות אבל אפשר לטמא, והנשמה מסתלקת משם. ועל זה בדיוק השאלה: אדם שטמא את הרוח, האם נשאר משהו? נשאר איזה גרעין שממנו אפשר להתחיל לבנות?

כשאדם חוטא, הנשמה לא מאירה אצלו. גם אז היא טהורה, אבל לא מאירה בו. האם לפי החסידות מצבו של אדם זה טוב יותר? לא, בחסידות זה יותר חמור. לכאורה נראה שהחסידות יותר אוהבת את היהודי הפשוט. זה נכון, היא אוהבת, אבל מתוך תפיסת ה"אני" שלה יכול להיות שמתפתח אחר כך עניין לשנוא את אחיו בלבבו. אחרי שקרבנו אותו, עכשיו אפשר לומר לו מה אנחנו חושבים עליו, לבטש אותו. באחד הגיליונות של חב"ד לבני ישיבות יש תיאור של התוועדות סוכות אצל אחד האדמו"רים שהצליף בכולם, לכל אחד ואחד שהיה שם הראה שהוא חייב מיתה. אצל תלמידי הגר"א, אצל הרב, זה לא היה קורה, בשום אופן לא. כי אולי יש לאדם הרבה בעיות, אבל המהות שלו טהורה, אלוקית. אחרי כל מה שקלקלנו את הנפש – עדיין יש לאדם רוח. נכון, גם אותה אפשר לטמא, בלשון הרע, למשל. אבל יש בה נקודה שבה אדם לא יכול לגעת. רק לקלקל, להמעיט, לטמא את מקומה, את סביבתה, אבל לא לעקור אותה מהיותה אלוקית. לכן למה שהאדם יהיה עצוב? הוא יכול להתגבר על כל החסרונות שלו. הסביבה הקשה שתיאר הרב ב'עולת ראי' הנ"ל היא אמת, נכון, זו המעטפת ואותה האדם קלקל, זה העולם הרגשי המחשבתי הפשוט. אבל יש מעבר לו נקודה²¹ שהיא נצחית, הרצון של הרוח נשאר טהור: "נקודת הרצון הטוב הקדוש והבהיר" נשארת אלוקית בכל מקרה.

"ובתוכן זה דומה האדם בחופשו ליוצרו, ליוצר כל, בחפצו המקיף והחופשי מכל מועקה". הנקודה האחת שבה האדם דומה לקב"ה, זוהי נקודת הרצון שלו, הרצון החופשי של האדם. 'דומה לקב"ה' הוא ביטוי שהרב משתמש בו הרבה, וזה לא בנשמה או בנפש, אלא ברוח. הקב"ה ברא את העולם בשביל הרוח,

20 כלומר, האם ה"אני" הוא הגדרה חיובית ביסודו, או שלילית. נוכחות או אי נוכחות. הוויה או העדר.

21 אצל 'נפש החיים' זה ה'כתר' של הרוח.

על זה הקב"ה חשב, על האדם הרוחני, שדומה לבוראו בכתר הזה שנתן לו, מתנה של הקב"ה שתמיד נשארת שלו גם כשהמצב חמור מאוד.

מיד

בהמשך הדברים אודות נקודת הרצון ומקומה הטהור והחי, הבלתי תלוי בשום דבר חיצוני, אומר הרב: "כשידיעה זו מתבררת, מיד מוצא האדם את עצמו מלא חזוה, מסולק מכל עצבות". בהרבה מקומות בסוגיה הזו הרב כותב 'מיד'. זה קורה ברגע. כיצד זה יתכן?

כדי להבין יותר את החידוש של הרב נזכיר בקיצור עוד שתי גישות להתמודדות של האדם עם כשלון הרוח שלו. כל גישה מכילה את הדרך לתפוש את הבעייתיות, וממילא את הפתרון שהיא מציעה.

האחת היא החב"דית: חב"ד אומרים שיש באישיות משהו ילדותי שמנהל את החיים של האדם, קצת דומה לפרויד, להבדיל. זה ה"ש" שלך. אז מה צריך לעשות? תבטש אותו, תבטל אותו, תהפוך אותו לאין.

השנייה היא של ברסלב. רבי לוי יצחק בנדר, שנחשב לאחד המורים המרכזיים של ברסלב בימינו²², מצייר תמונה אחרת, 'שורטת' יותר: הוא אמר²³ שזה כמו אדם שיש לו שדה באמריקה, ולקחו את זה ממנו, השתלטו עליו. מה שהוא צריך לעשות, זה לבוא ולקחת עדים ולמחות בפניהם – 'זה השדה שלי'. אבל הרי זה לא נכון, השדה עדיין בידי האנסים האלה, מה המחאה תועיל? בכל זאת, הוא מצהיר שהוא לא רוצה להיות שייך אליהם, לא מוכן לשתף עם זה פעולה. כשהאדם בשבי, גזלו אותו, הוא צריך למחות. אדם הוא בבעלות של יצר הרע, של כל הרע שבתוכו. האדם צריך להכריז, למרות שהוא יודע שיצר הרע שבה אותו, ושזה לא באמת ישתנה אחרי ההכרזה. אדם היודע שהוא נמצא במצב הכי חמור שיכול להיות, במקרה הטוב מה שהוא יכול לעשות זה להצהיר: 'אני יודע שאני משועבד ליצר הרע, אבל אני מצהיר שאני לא רוצה להיות שייך ליצר הרע'. ההכרזה הזו מחזקת את הכוח הטוב שבתוכו. אם הוא יתמיד למחות, יש סיכוי שבעתיד הוא יצליח להתגבר יותר.

22 בערך בן גילו של הרב צבי יהודה זצ"ל, שאמר עליו שהיה מקושר מאוד לרב זצ"ל, אע"פ שהברסלברים מנסים להכחיש את זה. היו שני חברים: ר' ישראל קרדונר, ורבי אברהם ב"ר נחמן חזן, שכתב את 'ביאור הליקוטים'. הם הכירו את הרב זצ"ל. ר' ישראל קרדונר היה הרב ר' ישראל אודסר, ורבי אברהם היה הרב של רבי לוי יצחק בנדר.

אבל כאן זה הרבה יותר חזק: "מיד מוצא אדם את עצמו מלא חדווה ומסולק מכל עצבות. הוא מכיר שהוא אינו צריך כי אם לאמץ את רצונו לטוב, וזה מסור בידו בכל עת ורגע, ותיכף כשרצונו מתעלה, הרי הוא מתעלה". הנקודה החשובה פה היא שאין זו רק הצהרה, אלא הכרה, שינוי נקודת השיפוט, והתנועה הפנימית הזו פועלת, ומיד.

התיאוריה הפנימית של הזהירות

נחזור ללימוד האמונה: אמרנו שהנושא המרכזי בלימודיה איננו הידיעות, אלא המשמעות והרלוונטיות שלהן. הוספנו להבין שהשכל קשור גם ברצון. בהקשר הזה צריך לדעת שנמצא לפנינו מחסום נוסף, והוא עולם ההכרה של האדם. עולם ההכרות האובייקטיביות. ההכרה מהסוג האובייקטיבי היא אחד העיכובים הקשים ביותר, המונעים מן האדם את ההפנמה והיישום של מה שדובר בו עד כאן.

הדברים מגיעים עד כדי כך, שכאן הוא שורש האמונה והכפירה. מכאן יתפצלו דרכיהם של הצדיק ושל הרשע.

מהו ההבדל בין האובייקטיבי לסובייקטיבי באדם? האדם יכול לחיות את עצמו כדמות אובייקטיבית בעולם של אובייקטים: הוא יהיה חלק מכל מיני מעגלים מחשבתיים, הגיוניים, רציונליים, יצריים – הכל רק מעגלי וללא מוצא. רוב בני האדם חיים במעגלים, משועבדים למסגרות שלהם, ליצרים שלהם. גם בתוך עולם התורה, עולם מלא רצונות אידיאליים, אפשר שיהיה הכל מעגלי ובלי חידוש ונביעת חיים.

אך אדם יכול לבוא ולהיות סובייקטיבי, ולא לחיות רק באופן סביבתי ומעגלי. להיות 'סובייקט' הכוונה היא לדעת לצאת מהמקום הזה ולנוע הלאה. אדם יכול להחליט: 'אני דמות שעומדת גם לבד, בפני עצמה'. אפשר לחשוב שזה הדבר הכי רע, החסידות בדרך כלל חושבת כך. אפשר גם לחשוב שאלו סתם דמיונות, שלא משמעותי לחשוב ככה, שממילא זה לא ישנה כלום בעולמות המעגליים. אבל אצל הרב זהו צעד מאד מהותי. כך הרב מתאר את מידת הזהירות, באגרת תמציתית שלו לרצי"ה²⁴:

"ובאמת שימת־הלב על הדרכים והדקדוק במעשים לפלס הכל ע"פ התורה והמוסר – מדה זו בעצמה מכל הון יקרה היא, והיא חשובה באיכותה מכל הפרטים המתכוונים עלי־דה, מפני שרוח־טהרה זה כולל בתוכו את תמצית־הקדש של תורת חיים, המודיעה לאדם את הדרך ילך בה, והמורה אותו ביחוד, שדרך־חיים הוא דבר שתמיד בעמוד־ולמוד קאי. נגד דרכי־רשעים שהם באפלה ואינם באים כלל לידי הכרה זו, שדרך־חיים צריכה להיות מפולסת, ולא ידעו במה יבשלו, והצד המעולה שבהם אינו כ־אם מתאר את החיים ולא מורה את דרכיהם".

זה מאד מעניין ומהותי – מהי בכלל מידת הזהירות? זו בדיקת השאלה ששאלנו בהתחלה, על החופש²⁵. אפשר לתאר שלאדם יש שכל שהוא החושב, יצרים שמתאווים, והזהירות היא בבחירה בין המחשבות לתאוות. יש לאדם הבנות שהוא מבין, תאוות ויצרים שנלחמים במה שהוא מבין, ובין שניהם יש מישהו שעומד באמצע, ומכיוון ש'תורה מביאה לידי זהירות' הוא הולך להלכה, ל'משנה ברורה', ובדק מה לעשות. אבל תיאור כזה לא משאיר לאדם הרבה סיכוי: הוא משועבד משני הצדדים, איפה עוד יש מקום לרצון?

אצל הרב – הרוח, השכל – שם נמצא החופש, שם נמצאת הבחירה. ככה הוא מסביר את הזהירות, היא ברוח. אצל הרב החופש הוא בתורה עצמה. העולם הרוחני של האדם הוא חופשי.

"מדה זו בעצמה מכל הון יקרה היא". המילה 'יקר' חשובה אצל הרב, לא במקרה הוא משתמש בה. כשהוא מדבר על דבר עצמי מהותי, הוא תמיד קורא לו 'יקר', שזה כבוד. השאלה כאן ברורה: הרי לכאורה 'זהירות' היא רק ההתחלה של יראת שמים, של עבודת ד'. 'נקיות' היא מדרגה יותר עצומה, 'חסידות' הרבה יותר, וכו'. זהירות היא רק שער, לכאורה. אך זה לא נכון. יש משהו בזהירות הזו שהיא יקרה מכל מה שבא אחר כך, וזהו הדבר: האדם יכול להשתחרר מכל מה שמגביל אותו.

"והיא חשובה באיכותה מכל הפרטים המתכוונים עלי־דה". 'כל הפרטים' הכוונה היא לכל אותן הפעמים בהן הלכת למשנ"ב ובדקת איך צריך להתנהג, אותן פעמים שביררת סוגיה בהלכה למעשה. יש משהו איכותי שקודם לזה, וזה מה שהרב קורא: "מפני שרוח־טהרה זה כולל בתוכו את תמצית־הקדש של תורת חיים," – 'רוח טהרה' חוזר למה שאמרנו שאע"פ שהרוח נטמאה, יש נקודה

באישיות שבה אי אפשר לטומאה לגעת. "מפני שרוח־טהרה זה כולל בתוכו את תמצית־הקדש של תורת חיים, המודיעה לאדם את הדרך ילך בה, והמורה אותו ביחוד, שדרך־החיים הוא דבר שתמיד בעמוד־זלמוד קאי". **תמיד צריך לעמוד. לעצור את כל המערכות, וללמוד מחדש. המשפט הזה, בשבילו היה כל המהלך שעשינו.** זה מה שאמרנו שכשהאדם אובייקטיבי, הוא יכול לרוץ בלי סוף בתוך מערכות מאוד הגיוניות מסודרות, ולא להגיע לעולם לשום מקום מעבר להן. הנקודה האיכותית כאן זו העצירה, ההחלטה שלא להתנהל על פי המעגלים האובייקטיביים. להיות 'זהיר' מתחיל בזה שאני הופך את עצמי לאינדיבידואל, מנותק מהסביבה המעגלית המשעבדת.

לנו, שגדלנו על מושגים כמו 'כלל', 'כלל ישראל', אולי מה שאני אומר עכשיו קצת קשה, אבל זו גופא לדעתי הנקודה – ש'כלל ישראל' לא נמצא בעולם האובייקטיבי בכלל. אם אדם כביכול נפגש עם כלל ישראל באופן אובייקטיבי, זה בדרך כלל יופיע רק בצורה של היגררות אחרי איזה מומנט ענק, והאדם עצמו יהיה רק איזה חלקיק מאיזו מכונה היסטורית.

אבל הרב אומר שהמידה קודמת לפרטיה. האדם יכול לעמוד מול כל שטף החיים שסביבו, ולא פחות מכך גם זה שבתוכו, ולהעמיד מולם משהו שעומד לבד, נפרד מהכל, עצמאי. זה דומה למה שהעולם הפוסט מודרני קורא לו 'העולם הסובייקטיבי'. היתרון של הפוסט־מודרניזם, הוא בתיאור שלו את הסובייקט, שהוא יותר גדול מהאובייקט. המערכות הכלליות כובשות אותנו, משעבדות אותנו לכל מיני אידיאלים וערכים. כשהאדם עוצר ועומד, בכך הוא מפריד את עצמו מאותה סביבה, ומצליח לראות את עצמו כמשהו מנותק – ודווקא זה מביא זהירות.

האם אפשר לעשות את זה? אפשר. אדם יכול לנתק את עצמו מכל המערכות מסביב, כולל, לדעתי, גם התורניות. כאן מונחת הבחירה החופשית, שלא להיות משועבד לאידיאלים שליליים, או חיוביים.

למה לעשות את זה? על זה כל הדין כאן: האם להיות חופשי מהרע או נגרר אחריו. להיות חופשי ליצור טוב או להיות נסחב אחרי טוב 'אובייקטיבי', זר. כי הצד השני של המטבע הזה, של הזהירות, הוא עבודה חיובית, יצירת מציאות חדשה ולא רק ציור מציאות קיימת: "נגד דרכי־רשעים שהם באפלה ואינם באים כלל לידי הכרה זו, שדרך־חיים צריכה להיות מפולסת, ולא ידעו במה יכשלו, והצד המעולה שבהם אינו כִּי־אם מתאר את החיים ולא מורה את דרכיהם". זה משפט חשוב, שהוא סוגיה ארוכה לעצמה²⁶: השכל המצייר והיוצר, סגולת ישראל היוצרת. המקביל לעולם הרוח הוא 'עולם היצירה'. א"כ שכל יוצר הוא

שכל רוחני. היצירה מתרחשת בתודעה לפני שהיא מתרחשת גם במציאות, הכלל קודם לפרטים, כפי שהסביר הרב בנושא הזהירות. המדרגה של הגויים היא של "עם הארץ שהולך אחרי אשתו"²⁷. הוא רק מצייר, מתאר את מה שקיים: ה'אשה' היא החיים, והאיש, ה'שכל' הולך אחרי זה ומצייר, מסביר מה שהוא רואה לפניו. זהו 'שכל מצייר' והוא חלש מאד. אבל יש שכל יוצר, 'שכל' של הקב"ה. הקב"ה יוצר את העולם, לא מצייר אותו, לכן תלמיד חכם הולך תמיד לפני אשתו. עד שלא עשית את זה לא התחלת ללמוד. השכל יוצר. יש שני צירים של חשיבה: ציר אובייקטיבי, ידע וסידור הידע, וציר סובייקטיבי. אדם יכול לנוע בשני הכיוונים. 'אובייקטיבי' הכוונה היא שהוא יודע ידע חדש, אפילו מדעים חדשים. יש התפוצצות של ידע, ואדם צריך ליצור מדעים חדשים, עוד שפות מדעיות שיתמודדו עם כל זה, עוד מאגרי מידע. זו תנועה אחת. ויש תנועת התקדמות אחרת שהיא סובייקטיבית. זה יותר ראוי להיקרא 'שכל'. לא צריך אותו בשביל לדעת דברים ולסדר אותם, בשביל זה מספיק ידע רגיל. כל פעם שקרתה מהפכה בעולם, כמו התנועה מהעולם העתיק לעולם הדתי ומהעולם הדתי למודרני – לא השתנו דברים בידע, השתנה משהו באיכות של החשיבה. מי שחשב השתנה. רק אחר כך, כתוצאה מכך באו שינויים גם בידע. אותו דבר גם מהפכות קטנות יותר, בחיים שלנו. זה לא מתחיל מזה שיש לאדם שאלה על משהו. נניח שיש לאדם את ארבע השאלות של אריסטו על המחשבה, והוא עונה עליהן. האם התרחש משהו? הוא לא יצא מהחשיבה של אריסטו, הוא רק משכלל אותה. מתי אדם עובר שלב מהפכני בהבנה? כשבעצם הוא לא יודע מה קרה לו ואיך, אבל מה שהיווה את מבנה החשיבה שלו, אליבא דאריסטו, כבר לא רלוונטי מבחינתו. אין לו קושיות עליו, להיפך, יכול להיות שהמחשבה שלו בנויה כל כך טוב שאין לו שום שאלות, הכל מסודר דרכה, אבל הוא כבר לא נמצא שם²⁸. הכל כבר לא רלוונטי – לא השאלות שהוא שאל, לא התשובות שהוא נתן.

עצבות – דעת נפולה

אדם יכול להיות חלק מרציונל שלם, שאיתו הוא יכול לנתח דברים, להסיק מסקנות חדשות, אבל זה רק שינוי כמותי, לא איכותי. אולי הכמות השפיעה עליו, אבל זו לא חשיבה אמיתית. חשיבה אמיתית היא כזו שמשנה.

27 'עין איה' ברכות, פרק ט', ר"ה, עיין שם.

28 הביטוי 'לא נמצא שם' הוא פוסט מודרני, כמובן.

כל כך קשה להאמין שאפשר להשתנות. הרבה אנשים שואלים אותי איפה הנקודה הזו נמצאת אצלם, הנקודה החיה, שממנה שואפים רוח חיים חדשים. אולי הם לא חשים בה, לא יודעים למצוא את הנוכחות שלה בתוכם, ועלולים לאבד את האמון בה לטובת אחיזה "ממשית" במילים, בידע, במושגים בהירים. אבל זה לא יעזור, הם ימשיכו להיות עצובים ולחפש אותה. הפלא הוא שהיא נמצאת בעצבות, כדאי לחפש אותה שם.

הרב אומר שלפעמים המושגים הבהירים לא גורמים לאדם להיות שמח. דברים בהירים הכוונה לתורה, 'שכל בהיר' זה תמיד תורה²⁹. אדם יכול ללמוד תורה וזה לא גורם לו להיות שמח. לא רק זה, זה אפילו גורם לו להיאנח. הוא עצוב. אבל מה עם זה ש"כל מה שהקב"ה עושה הכל לטובה", ו"אין עוד מלבדו", וכל מיני ביטויים כאלה שבאים לתאר שהכל אלוקות ושהכל טוב ונפלא? זה לא משמח אותו. הוא שקוע בחומריות שלו. אולי הוא תלמיד חכם, השכל שלו בהיר, השכל שלו אומר "אין עוד מלבדו", אבל הוא עצוב. נראה לי שלזה הרב קורא: "דרכי־רשעים שהם באפלה ואינם באים כלל לידי הכרה זו, שדרך־חיים צריכה להיות מפולסת, ולא ידעו במה יכשלו". הוא אפילו לא יודע מה מכשיל אותו, והכישלון הוא שבמבנה הדעת אצלו הכל עומד, נגרר ולא יוצר. עם כל זה שהוא "בצד הנכון", הוא יכול להיות עוסק בתורה, במצוות, באידיאלים, אבל הוא לא נבנה פה, הוא לא בנה בתוכו כלום. הדעת החיה שלו נשארה חיה בחומריות, הוא נתון בגסות החומרית שלו, לכן זה לא משפיע ולא משנה לו. ומכיוון שאין דבר כזה שאין לאדם דעת, רוח – תמיד יש לאדם דעת, גם כשהוא שקוע בחטא שם נתונה דעתו – יוצא שהדעת שלו רחוקה ממושגיו הבהירים. דווקא היא החיה, בעצבות שלה, ולא השכל שלו. זה מה שגורם לו להיות עצוב או להיאנח, מעגל קסמים שסוגר את האדם בתוך העולם שלו: הוא נאנח, וזה עוד יותר מגדיל את החולשה, מחזק את הדמיונות. הוא מרפה מהציור הקשה שלו וזה נרגע, אבל בעצם זה ייאוש שיביא לו עוד ציור דמיוני חדש³⁰.

29 למשל: 'שמונה קבצים', ג', קצ"ג.

30 'עין איה' ברכות, פרק ה', קט"ז, עין שם.

פירוק הדעת

יש דרך לפתוח את המעגל הסגור הזה, הרב קורא לזה "לפרק את הדעת"³¹. יש סיפור מפורסם על ר' לוי יצחק מברדיצ'וב, שראה פעם שלכל מקום שהוא הלך, בכל דבר שהוא עשה – היצר הרע היה איתו. לדעת הרב זה אולי הפוך: לא היה פה בכלל יצר הטוב, היה רק יצר הרע. יש פה מישהו ששופט בצורה לא נכונה, והוא מעולם לא השתתף בלימוד התורה שלך. כשאתה בכלל לא היית פה, הוא עבד את ד' במקומך... אם אדם הוא עצוב, זה מדד לכך שהוא לא למד תורה אף פעם, ולכן הוא עצוב, הוא עדיין חומרי, נמצא במעגל קסמים של חומרנות. אם אדם מחפש את הדעת, כדאי שידאג לכך שזו תהיה הדעת שלו. הדעת היא מה שקובע איך האדם יעבד את כל הנתונים שהוא מקבל. יש מישהו ברקע שיש לו איזו צופן שמחליט איך לפענח את כל האותות שהוא מקבל. כשהוא אומר שהוא עצוב, זה דרך שלו לסמן שיש לו בעיה. שהוא נתון במעגל סגור של ייאוש ושל עצבות. אדם יכול להגיע לחתונה, חתן וכלה, אפילו לרקוד עם ההדס – ולהיות עצוב³². הסיבה לכך היא שהדעת שלו בעייתית. הוא צריך לפרק את הדעת שלו ולבנות אותה מחדש.

הגמרא ששואלת מיהו "עם הארץ"³³, לא עונה שזהו מי שלא יודע את כל המסכתות. הגמרא עונה שזהו מי שלא אוכל חולין בטהרה. לכאורה מה הקשר? אנחנו הרי יודעים מה זה תלמיד חכם. אלא שהשאלה היא איך הוא שופט את המציאות, האם הצופן הפנימי שלו אומר לו שהקודש זה העיקר? זה קודם לכמה מסכתות הוא למד. לכן תלמיד חכם אוכל חולין בטהרה: את מה שכולם עושים באופן טבעי, הוא עושה רק כשהוא טהור, רק בשביל הקודש. הוא אינו משועבד לטבע, אפילו הנורמטיבי.

זה מאד בולט ב"סדר הויכוח" של ה'מסילת ישרים', שהוא ויכוח בין החסיד לחכם. זה מתחיל בכך שהחכם אומר לחסיד שהוא עם הארץ, והחסיד מוכיח לו שהוא עם הארץ, כי "הן יראת ד' היא חכמה". כל פרק א' של 'מוסר אביך' בא לתאר מה זה עובד ד', תלמיד חכם. מה שאומר כאן הרב זה מה שאומר שם החסיד – אתה לא תלמיד חכם, כי אין לך יראת ד'. אדם יכול להיות תלמיד חכם בכמות, אבל הוא מעולם לא היה סובייקט. לא די להשיג רק בכמות של התורה, אלא ביראת שמים של התורה.

31 שם, שבת פרק ח', כ"ה, עיין שם.

32 שם.

33 שם ברכות, פרק ז', י"ז.

הרשעים רק מתארים את החיים. הרב לא מתכוון שרשע הוא רוצח או נואף. רשע יכול להיות אותו אדם שיצר הרע שופט אותו³⁴. הוא תלמיד חכם, אבל כל החיים שלו הוא רק תיאר את מה שיש. הוא לומד כל הזמן דברים חדשים, אבל הצופן הפנימי לא השתנה. מתי הוא ייצא מגדר רשע? כשהוא יפסיק לתאר את החיים ויתחיל לפלס את החיים. לא הכמות היא העיקרית, אלא איכות עיבוד הנתונים.

יש הרבה דרכים לזה. לדוגמא, לאדם צריך להיות חוש הומור כדי לפרק את העולם השכלי שלו. האדם מתרגל להבין שלא המבנים ההגיוניים שלו הם העיקר. הרבה פעמים זו רק "תוכנה". ברגע שאדם מבין את זה, כבר מתחיל התהליך. הרב אומר שהתשובה היא הדבר הכי קל והכי קשה³⁵. ההבנה הרגילה היא שקל להחליט להיות בעל תשובה, וקשה לבצע. לדעתי זה הפוך: להחליט להיות בעל תשובה זה הכי קשה. אחר כך לבצע, זה אולי ייקח הרבה שנים, אבל זה הדבר היותר קל פה. בהחלטה שאני חי בעולם של הבנה ולא של מושגים ומילים, אני מתחיל להשתחרר מהסביבה ומצליח להיות אדם שצועד, אדם ירא שמים.

החסידות

דווקא ה'תניא' מוסיף לנו הבנה בזה: הוא בא לתאר אדם תלמיד חכם שהוא בעצם רשע. הא כיצד? 'בינוני'. על זה לדעתי הרב מדבר בתחילת 'מוסר אבין', ובאיגרת שראינו. אדם למד כל החיים, ולא התחיל ללמוד. לא התחיל להבין כלום.

זה עדיין לא מסביר איך כן לומדים... ייתכן שעושים אותו דבר: לומדים תורה. הנקודה היא שאני מחפש את השינוי הפנימי, לא רק את הידיעה. על מה בדרך כלל דנים בישיבות? כשמתארים מה קרה בבית המדרש סופרים כמה דפים למדו. זה נכון. אבל מבחינה פנימית עוד לא קרה כאן שום דבר. כל הויכוח בין המתנגדות לחסידות היה סביב הדבר הזה. יש ביטוי שמשמשים בו בחסידות, שאין "גדפין" – כנפיים. יש סיפור על רבי אחד שלא נכנס לביהמ"ד כי לא היה מקום: הכל היה מלא מדי בתורה, אבל בלי נשמה, בלי כנפיים התורה לא עלתה למעלה.

34 שם, פרק ט', רכ"א. עיין שם.

35 הקדמה ל'אורות התשובה'.

רבי חיים מוולוז'ין לא חושב ככה, הוא דן בזה. אבל על מה הוא חולק? הוא רק צועק שככה אף פעם לא יהיו תלמידי חכמים. כן צריך לדעת את כל התורה, והתורה היא אלוקות מוחלטת גם למי שבמקום הכי נמוך, בלי אף "גדפין". אבל העיקרון הוא כן אמיתי. הוא כן מסכים שצריך להיות תלמיד חכם, ירא שמים, קדוש. עיקר העבודה של האדם היא להבין שיש תנועת התקדמות שלא נמדדת בכמות אלא באיכות, באופן שבו הוא שופט, מעכל את הדברים, וזו ההבנה האמיתית. המהפכה אמיתית. מה שהתרבויות עשו פעם בכמה שנים, מהפכה, תלמיד חכם צריך לעשות כל הזמן. ליצור את החיים ולא רק לצייר אותם. "בעמוד ולמוד קאי".

זו לא רק החלטה חד פעמית, אחת ולתמיד. זה תהליך פנימי. לפי המסילת ישירים סדר ויכוח' זה נקרא להיות ירא שמים, כלומר זה נמשך כל החיים. יראת שמים מתקדמת לא אופקית – אלא אנכית, לעומק או לגובה. זו קודם כל תכונת אופי שצריך להכיר אותה ביחס לעצמך.

אם אדם לא מתחיל להכיר אותה כלפי עצמו, הוא יוכל כל חייו להסתכל על כל האנשים מסביבו כאובייקטים, חלק מבית המדרש שבו הוא לומד, והוא לא ישים לב שעומד מולו זולת, מעיין-חיים עצמי. אדם יוכל לחיות עם אשתו ולעולם לא יכיר שיש זולת. **זו נקודה שמתחילה באדם עצמו, כשהוא מכיר את עצמו כזולת**, כלומר כנביעה בלתי פוסקת של חיים מצד עצמה, בלי תלות במאום.

עצם העובדה שהאדם יודע שיש לו את הנקודה הזו, יכולה לעזור לו להיות צדיק.

כשאדם מחליט להיות צדיק זה לא מפריע לו להיות חופשי. הבחירה בצדקות אסור לה שתהיה בחירה בדוגמות, בעולמות מעגליים. התורה איננה דוגמות, אלא חיים.

חתימה

"אִשֶּׁר בִּידוֹ נֶפֶשׁ כָּל־חַי וְרוּחַ כָּל־בֶּשֶׂר־אִישׁ".

"מאי נפש כל חי? וכי נפשותיהן של חיים הן מסורין בידו, והמתים אינן מסורין בידו? אלא אלו הצדיקים, שאפילו במיתתן קרויין חיים, שנאמר, "ובניהו בן יהוידע בן איש חי". אבל הרשעים, אפילו בחייהם קרויים מתים, וכן הוא אומר: "על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת". וכי יש מת שהוא חייב

מיתה אחרת? אלא רשע בחייו חשוב כמת, מפני שרואה חמה זורחת ואינו מברך 'יוצר אור', שוקעת ואינו מברך 'מעריב ערבים', אוכל ושותה ואינו מברך עליה. אבל הצדיקים, מברכין על כל דבר ודבר שאוכלין ושותין ושרואין ושושומעין. ולא בחייהם בלבד, אלא אפילו במיתתן מברכין ומודין לפני הקדוש ברוך הוא. שנאמר: יעלזו חסידים בכבוד, ירננו על משכבותם³⁶.

ממש כפי שהאדם מסתובב בטבע שהוא פיזיקלי באופן מוחלט, וזה לא הופך אותו להיות פחות חופשי, כך אדם שמחליט להיות צדיק, פוגש חופש, ובכך פוגש את הקב"ה. הסדר של הטבע הוא חיצוני, ובפנים יש חופש. כל שקיעה דומה לזו שהיתה אתמול, ולמרות זאת אדם מתפעל ממנה, כי הוא חי כל הזמן את האלוקות כחופש. חי חיים אלוקיים. המבט שרואה את העולם של הצדיק כעולם סגור, הוא המבט המעגלי-אובייקטיבי של הרשע. בדבר שאדם חוטא הוא נענש: בגלל שהוא בוחר ברשעות, כלומר מעצים את השעבוד שלו למנגנונים המעגליים של המציאות, הוא רואה בעולם רק את ההכרחים. מה שמשעבד זה היצר הרע, התחושה שאין מוצא, שאין אפשרות להשתנות. מתוך כך גם הקב"ה נראה כמו משהו כובל: כבר לפני חמש דקות הבנתי אותו, מה השתנה? האדם יכול לדעת המון מושגים ולא להבין כלום, כי הוא חי בתוך מסגרת כזו של עצבות וייאוש.

מה שהרב מלמד אותנו בתחילת 'מוסר אביך' הוא שאדם יכול לחיות עם אותם מושגים – אך לחיות אותם באופן חופשי. אפילו הידיעה הזו לבדה יכולה לעזור לו לבחור בטוב.

הוא מלמד גם שלא משנה באיזה מצב אני נמצא מבחינת ההישגים הכמותיים, תמיד נקודת השיפוט הרצונית-מוסרית היא בידי, לבוא למקום שהמושג-ההישג לא משעבד אותי. להיות אדם שתמיד בונה את עצמו, חי כל פעם מחדש, כפי שהוא חי את הזריחה של עכשיו. אמנם חיית אותה גם לפני עשר שנים, מבחינתה אולי לא השתנה כלום, אבל אתה חי כי אתה השתנית. החידוש הוא בכך.